

Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears

Els molins de vent estan a punt de desaparèixer. De tota la terra catalana, únicament les Balears els han conservats fins avui; però ara ja estan agonitzant fins i tot a les nostres illes. Fa mig segle que eren a centenars els molins que animaven els nostres camps amb el rodar majestuós de llurs braços de gegant; avui són escassíssims els que encara tenen vida, molts els que apareixen mutilats i reduïts a la torre ruïnosa, i moltíssims més els que han desaparegut completament sense deixar pedra sobre pedra.

Dins pocs anys no quedarà en totes les Balears ni un sol molí de vent. I seria greu i reprobable deixadesa comportar que d'aquestes típiques manifestacions de la indústria popular no romangués almenys la descripció i la nomenclatura anotada per a documentar els futurs investigadors de la nostra llengua i del nostre folklore.

Per evitar que s'extingís totalment la recordança dels molins de vent, fa alguns anys que vaig proposar-me fer l'estudi detallat de llur construcció, funcionament i vocabulari i deixar escrites totes les dades interessants i dibuixats els principals aspectes de conjunt i de detall d'aqueixes primitives màquines.

Tasca llarga i molesta era aquesta, perquè demanava una investigació feta directament a una partida de molins de les tres illes a fi de recollir les variants de cada comarca, i exigia després una síntesi d'aqueix treball per reduir-lo a la necessària unitat de pla i de forma. La tasca de replega dels materials l'he feta en diferents etapes: en 1921 vaig fer l'escorcoll a Manacor, on fou el meu informador l'amo En Pere Josep Alcover; en el gener de 1922

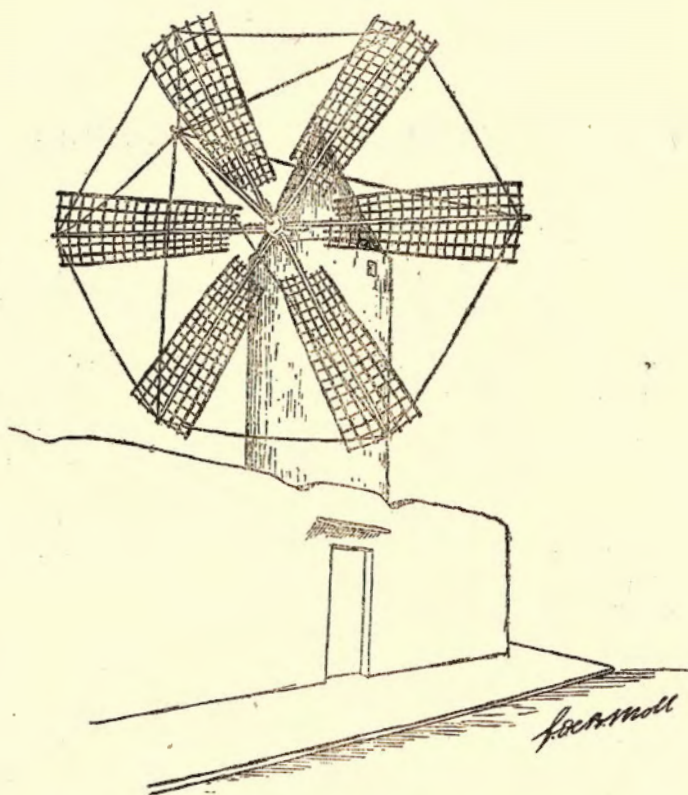

Fig. I. — VISTA EXTERIOR DE CONJUNT DEL MOLÍ DE VENT

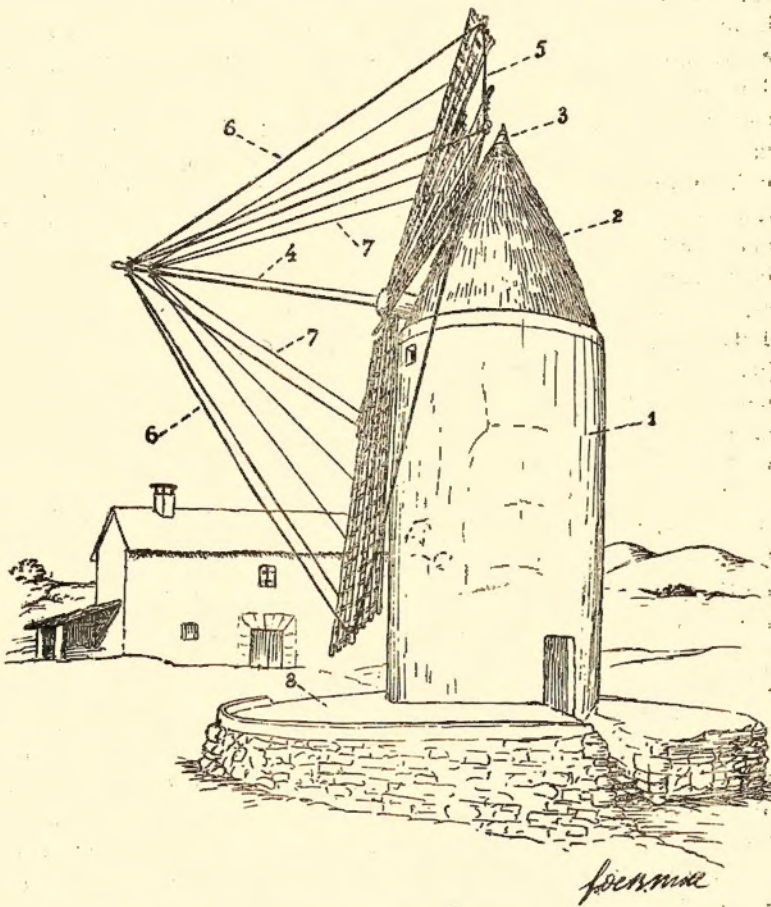

Fig. 2. — VISTA EXTERIOR DEL MOLÍ DE VENT, MIRAT DE COSTAT

- 1, torre; 2, capell; 3, bisbe; 4, bou; 5, rest o rotlo; 6, cabreste; 7, borina;
8, cintell.

vaig estudiar el vocabulari moliner d'Alaior (Menorca) en el molí de mestre Josep Mascaró Triay; per l'abril del mateix any feu la investigació a Artà, en el molí de mestre Sebastià Ginart; en el juliol vaig ésser a Eivissa, on vaig estudiar el llenguatge molinerenc amb el moliner Joan Serra i Torres; en una de les anades que el dit any vaig fer a la vila de Lluçmajor, repleguí també els mots més interessants en un molí, el nom del qual m'oblidí de consignar en mon quadern de notes; en el novembre de 1931 vaig fer una investigació molt minuciosa a Ferreries (Menorca) amb el moliner Joan Pons, uadiu de Mercadal, i en el desembre del mateix any vaig completar la informació sobre molinera menorquina en el «Molí des Cavallitos» de Ciutadella, amb el seu propietari mestre Josep Juan; finalment, en el desembre de 1932 vaig acabar les meves investigacions directes recollint la nomenclatura molinera usada a la vila de Sineu, on fou el meu informador el moliner mestre Gaspar Coll.

Fora d'aquestes enquestes personals meves, he obtingut encara informació per via de la calaixera de material lexicogràfic de les oficines del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, on hi ha una multitud de cèdules referents als molins de vent, entre les quals mereixen especial menció, per llur exactitud i abundància d'informació, les redactades per l'eminent poeta Mn. Andreu Caimari sobre el vocabulari moliner de la ciutat d'Inca.

En el Vocabulari que es segueix presentam la terminologia completa de les diferents parts i aspectes del molí de vent, amb prou minuciositat de descripció perquè es pugui comprendre bé el funcionament de tot l'ormeig. Darrera el mot cap d'article poso la transcripció fonètica segons la pronúncia dels poble o pobles on el mot ha estat recollit. Els noms dels pobles van posats en forma abreviada. Vet ací la llista i aclariment de les abreviatures:

Al = Alaior	Ma = Manacor
Ar = Artà	Me = Mercadal
Ca = Campos	Pe = Petra
Ci = Ciutadella	Si = Sineu
Ei = Eivissa	SJ = Sant Joan
In = Inca	SL = Sant Llorenç
Ll = Lluçmajor	SM = Santa Margalida

Usam també les abreviatures Mall = Mallorca i Men = Menorca.

El Vocabulari va seguit d'un comentari etimològic, dedicat a estudiar l'origen dels mots propis de la molinaria i llurs relacions amb les nomenclatures d'altres indústries i amb els noms d'altres sectors de la vida popular.

Abre [ábɾe Ar, Ci, Ei, In, Ll, Ma, Me, Pe, Si, SL, SJ, SM; ábɾe Al] m. — Soca d'alzina, de 4 a 5 m. de llargària, de forma tronco cònica, que per sa *coa* (la part posterior i més prima) va empernada dins una robusta biga (el *tafarrell*), en sa part central travessa la roda i li serveix d'eix, i en son *caparrot* (la part anterior i més gruixuda) duu aficat el bou i els antenals, als quals serveix de sosteniment.

Adreçar [edɾesá Ci, Me] v. — Anivellar la posició de les moles perquè la fricció no sigui desigual. Hi ha dues maneres d'adreçar: a) *Adreçar de cartes*, que consisteix a posar alces de paper en els punts oposats a aquell on les moles es freguen massa. b) *Adreçar de banc*, que consisteix a modificar la posició del bassi. Antigament adreçaven amb tascons més o menys aficats entre el bassi i les jàsseres; ara ho fan amb els perns de la capsa del dau.

Anar per alt (el vent) [ená per ált Ci]. — Canviar de direcció anant de nord a oest, o d'oest a sud, o de sud a est, o d'est a nord.

Anar per baix (el vent) [ená per báe Ci]. — Canviar de direcció

auant de nord a est, o d'est a sud, o de sud a oest, o d'oest a nord.

Ànima. — V. **Bisbe**.

Antena [enténe Ar, Ci, Ei, In, Ll, Ma, Me, Pe, Si, SJ, SL, SM; enténe Al] f. — **1.** Tronc de devers 30 a 40 pams de llargària, que va subjectat per un cap a un antenal amb tres estakes a manera de claus de fusta, i travessat en tota l'extensió pels velerons, amb els quals i les perllongues o planxes constitueix l'ormeig destinat a rebre la impulsió del vent i transmetre el moviment a l'abre i a la roda. No totes les antenes són d'una sola peça; quan no es troba un tronc prou llarg per a fer una antena, la fan de dues peces antullades, una de les quals es diu *s'estacada*, i l'altra *es tros de baix* [Ci]. **2.** Conjunt del tronc (*antena, 1*), perxes (*perllongues* o *planxes*) i barres travesseres (*velerons*) que forma l'ormeig destinat a rebre la impulsió del vent i a transmetre el moviment a l'abre i a la roda. Les perllongues de cada antena en els molins mallorquins són sis, tres a cada banda; en els molins menorquins, en canvi, les perllongues solen ésser cinc.

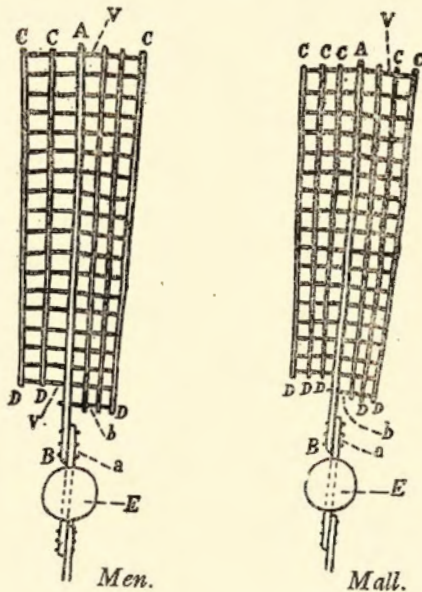

Fig. 3. — Men., ANTENA MENORQUINA; Mall., ANTENA MALLORQUINA

A-B, antena; C-D, perllonga o planxa; E, caparrot de s'abre; V, veleró.
a, antenal; b, banya o cornalera.

Els velerons de cada antena menorquina són desset, sense comptar la cornalera; a Mallorca solen ésser setze.

Antenada [en^{tenáde} SJ] f. — Conjunt de les sis antenes del molí.

Antenal [en^{tenál} Ar, Ci, Ei, Pe, SJ] m.; **mitjana** [mi^{jdne} Ma, Si] f. — Barra cairejada, d'alzina o d'ullastre, que té 12 o 14 pams de llargària, 20 cm. d'am-

plària i 10 o 12 cm. de gruix, i que travessa el caparrot de l'abre i sosté una antena a cada banda. Cada molí té, doncs, tres antenals. Modernament els antenals se solen substituir per un cercol de ferro posat fort a la part anterior de l'abre i que sosté totes sis antenes.

Apitrador. — V. Estrebador.
Apretador. — V. Estrebador.

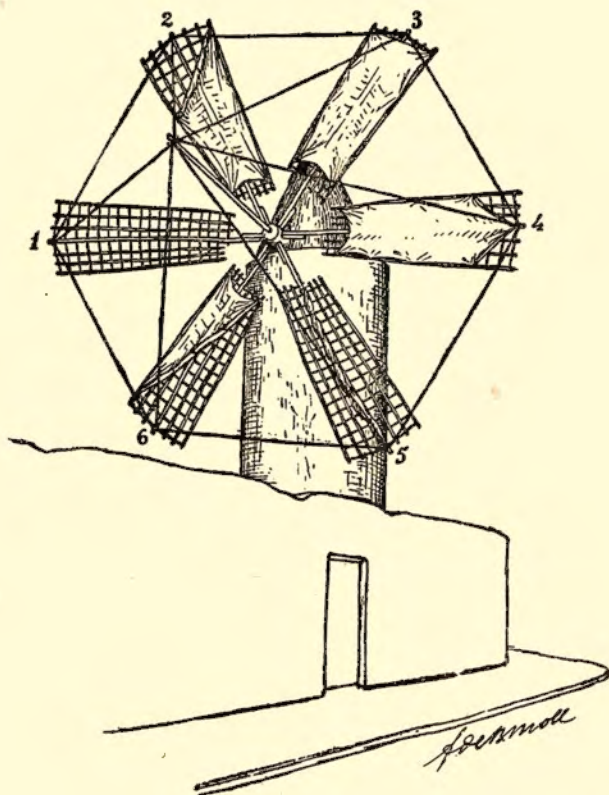

Fig. 4. — LES ANTENES AMB VELES I SENSE VELES

1, desenvelada; 2, escoada; 3, vela plena; 4, escapçada; 5, vela aplegada;
6, esquarterada.

B

- Badil** [bədil Ei, Ll, Ma, Si] m.; **vedell** [vedél Ar, SL] m.; **batlet** [bəllet Ma] m.; **coll-ferro** [kəlféru Me, Ci] m. — Barra cilíndrica de ferro, col·locada verticalment, que sosté la nadilla, travessa la mola de davall i balla dins el dau del bassi.
- Baldufella** [bəldufèlè Ci] f. — Soc de fusta giratori que va damunt la guiera i serveix per a travar-hi el tafarrell.
- Banc** [bánk Al, Ar, Ci, Ei, Ll, Me; bányk Ma, SL] m. — 1. Conjunt del bassi i les jàsseres i jasserons que el sostenen. 2. V. **Bassi**.
- Bandera** [bəndərə In, Ma] f. — Posició de la vela de molí, que resulta d'amollar els batifions d'un costat d'antena, per tal que la vela només quedi subjectada per una banda i no aplegui vent, quan aquest és massa fort. *Fer banderes* : posar les veles en l'esmentada posició.
- Banya**. — V. **Cornalera**.
- Barra de girar** [bāre de jirá Mall, Men, Ei]. — Barra de fusta un poc corbada i amb un cap doblegat i revestit de ferro, que serveix per a girar el molí. (V. la descripció d'aquesta operació, s. v. **Girar**).
- Barraca**. — V. **Capell**.
- Barracull**. — V. **Capell**.
- Barra-ullera** [bāruèrè Ci; bəruèrè Me] f. — Soc de llenya cilíndric, de 30 cm. de gruix per 70 cm. de llarg, que posen dins l'ull de la mola quan han de posar aquesta a son lit, per aturar que, en fer-la córrer, escapi per son propi pes.
- Barrina** [bərínə Ca] f. — Barreta de ferro que va ficada dins una altra peça clavada a la tremuja del molí, i que duu enrevoltillada una llendera fermanada per un cap a la post del cap del canalet; segons que eixamplin o estreguin la barrina, aqueixa post frega més o menys estretament a la forcada i s'engronsa més o menys el canalet, i així se gradua la caiguda del gra dins l'ull de la mola.
- Bassi** [bási Ar, Ll, Ma, SM] m.; **bàssil** [básil Al, Ci, Me] m.; **banc** [bánk Ei] m. — Peça d'alzina, de forma prismàtica tetragonal, col·locada horitzontalment entre les dues jàsseres, sobre les quals descansa, part davall la mola de baix. En realitat se compon de dos cossos : un fix i l'altre mòbil; aquest, que se diu *sa llengueta* o *sa llengua*, és el cos central, que encaixa ajustadament dins el fix i té en mig un dau, dins el qual balla el punt del badil.
- Bàssil**. — V. **Bassi**.
- Bastaix** [bəstáe Ma] m.; **càbria** [kábriè Si] f.; **cabriol** [kəbriòl Ca] m.; **estrevador de sa roda** [estrevədó de sə ródə Ci]. — Cada un dels quatre reforços d'ullastre que van embiaixats de la roda fins prop del coll de l'arbre.
- Batedor**. — V. **Juitadora**.
- Batifió** [batifió Al, In, Ma] m. —

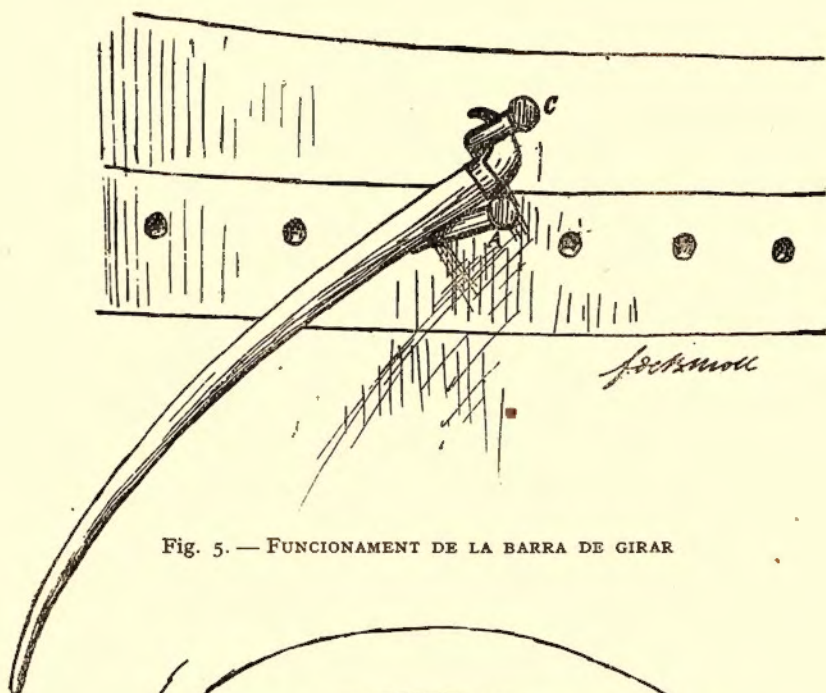

Fig. 5. — FUNCIONAMENT DE LA BARRA DE GIRAR

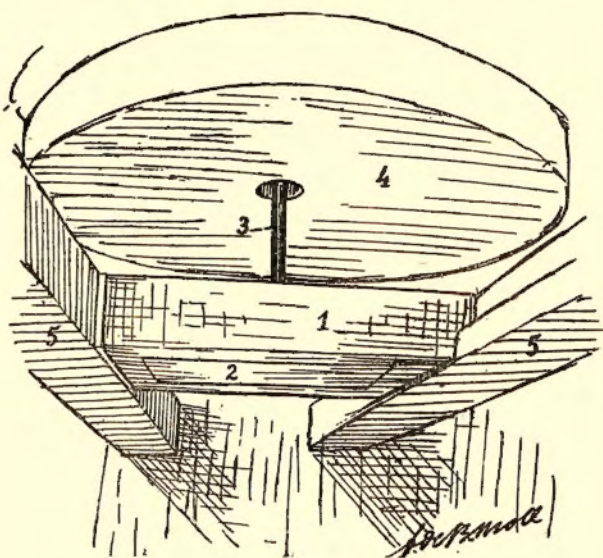

Fig. 6. — POSICIÓ DEL BASSI

1, bassi; 2, llengua; 3, badil; 4, mola de davall; 5, jässera.

Cada una de les sis cordes que hi ha a cada antena per a fermar la vela. Van fermades una a cada cap dels velerons extrems i dels centrals.

Batitió. — V. Borina.

Batlet. — V. Badil.

Belitre [belitre Ci, Me] m. — Bocí de fusta de devers i pam de llargària, que corre dins la canal per sostenir la mola en haver-la de moure.

Bisbe [bizbe Ei] m.; **ànima** [ánime Si] f.; **capirota** [kəpiróte Ci] f. — Piló de fusta situat a l'extremitat superior del capell, i al qual convergeixen tots els xabrons.

Boixa [bòçe Me; bòçe Al] f. — 1. Cilindre de fusta buit, que va encaixat dins l'ull de la mola de davall, i dins el qual passa la part superior del coll-ferro (Me). 2. Curriola ampla per on passa la corretja de la romana (Al).

Borina [borine Ma; burine Ci, Me] f.; **batitió** [batitió Si] m.; **tirany** [tirán SM] m. — Cada una de les cordes que van dels costats de les antenes fins al cap del bou. Tenen devers i cm. de gruixa; van fermades als caps dels velerons, i per l'altre extrem van encapillades a sis ganxos que té el bou. Els molins menorquins solen tenir nou borines a cada antena, i van fermades cinc a la part de davant i quatre a la part de darrera de l'antena; però hi ha molins que només tenen

sis o set borines per cada antena.

Borró [boró SJ; buró Ci, Me] m.; **gerp** [jérb Ma, Pe, Si] m.; **faió de molí** [feyó de molí Ma]. — Planta gramínia, *Psamma arenaria* R. et Sch., que se fa pels arenals. Les seves fulles, primes i quasi punxents, s'usen per a cobrir els capells dels molins.

Bou [bòu Mall, Men, Eij] m. — Pal llarg (de 20 a 25 pams en els molins mallorquins; de 40 a 45 pams en els de Menorca), que per un extrem va aficat dins el caparrot de l'abre en la mateixa direcció d'aquest, i en l'altre extrem té dos cercols de ferro amb ganxos als quals convergeixen els cabrestes i les borines. Sol ésser d'ullastre, alzina, xiprer o llenya-nord.

Bouet [buét Ci] m. — Corda que va fermada al cap del bou i que serveix de borina i ensems per a centrar el bou.

Bracerol. — V. Braçol.

Braçol [brəşól Al, Ca, Ci, Eij, Ll, Si] m.; **bracerol** [brəşeról Ar, Ma, Si] m. — Cada un dels barrons que van adossats a la llanterna i subjectes a aquesta per dues grosses armelles, i serveixen de dents per a fer l'engranatge amb les pintes de la roda.

Butxaca [butáke In] f. — *Fer butxaques* : aplegar les veles deixant una butxaca avall perquè els gorrións s'hi amaguin en fugir de la gelada.

C

Cabreste [kəbrɛstɛ Ci; kəbrɛstɛ Ma; kəbrɛstɛ Si] m.; **cama de bou** [kámɛ dɛ bəu Maó]. — Corda de devers 12 cm. de gruix, que va del capoll de l'antena al cap del bou.

Càbria. — V. **Bastaix**.

Cabriol. — V. **Bastaix**.

Cadellet [kədələt Ci, Ei, Migjorn, Mancor; kədələt Ma] m. — 1. Bastonet que, penjat a la tremuja, per un cap va dins el canalet i per l'altre pega damunt la mola, la qual, posada en moviment, fa bellugar el bastonet i aquest fa caure el gra dins l'ull de la mola (Ma, Mancor, Migjorn). A Mallorca el cadellet també sol estar fermat al canalet, i fregant per damunt la mola, el moviment d'aquesta li dona trepidació, que se comunica al canalet i fa que el gra caigui seguit-seguit dins l'ull de la mola. El cadellet fa un soroll repetit tot el temps que la mola volta, i per això, d'una persona molt xerradora es diu que «és com un cadellet de molí». 2. Sinònim de *canalet* (Ci, Ei).

Cadena [kədənɛ Ci; kədənɛ Si] f.; **grilló** [griló Si] m. — Anella llarguera de ferro, que posen de manera que abraci un pern de cada congreny, i serveix per a subjectar el molí i evitar que rodi.

Cama de bou. — V. **Cabreste**.

Canal [kenál Ci, Me] f. — Peça de fusta cairejada, de 60 a 70 cm. de llargària, que té una cara solcada en tota sa longitud per una canaleta o cavitat dins la qual encaixa el belitre, i serveix per a sostenir la mola en haver-la de col·locar en son lloc.

Canalet [kenələt Ar, Ca, Ci, Ei, In, Ll, Me; kenələt Al; kenələt Ma, SL] m.; **cadellet** [kədələt Ci, Ei] m.; **turtuga** [turtúgɛ Pollença] f. — Caixonet de fusta llarguer, amb voreres només laterals, situat en posició inclinada davall la tremuja del blat i amorrat a l'ull de la mola, de manera que serveix de conducte del gra que va de la tremuja a la mola.

Caparrot [kəpɛrót Me; kəpɛrót Si] m. — La part anterior i més gruixada de l'abre, que surt

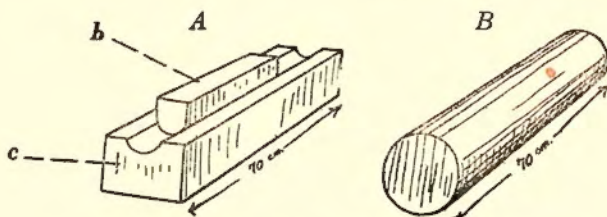

Fig. 7. — A, LA CANAL I EL BELITRE; B, LA CORRA

fora de la torre i duu aficats els antenals i el bou. Sol tenir devers 4 pams de gruixa.

Cap de mort o **cap de moro** [*kaddemòrt* Me; *kaddemòrt* Ma; *kaddemòro* Pe]. — Cabota cilíndrica de ferro fus, que sobresurt de la mola de davall; dins ella va aficada la part superior del badil, i té una mossa en la qual encaixa la forcada i l'ansa.

Capell [*kepél* Ei; *kepél* Ma; *kepél* Si] m.; **barraca** [*beráke* Si] f.; **barracull** [*berékúl* Ci] m.; **caperutxa** [*keperúçe* Si] f.; **caracull** [*kerékúl* Me] m.; **curucull** [*kurukúl* Al] m. — Cúpula que cobreix la torre del molí. Se construeix amb devers dues dotzenes de xabrons que pugen de damunt els congrenys i convergeixen en el bisbe; damunt els xabrons reposen altres barretes escalonades horitzontalment, i tot això va revestit de borro ben lligat.

Caperutxa. — V. **Capell**.

Capirota. — V. **Bisbe**.

Capoll [*kepól* Ci] m. — El cap de l'antena.

Capsa dels congrenys [*kále* Si]. — La part de congreny que està en contacte amb l'altre congreny, o sia la part inferior del congreny de damunt i la superior del congreny de davall.

Caracull. — V. **Capell**.

Cartejar [*kertejá* In] v. — Diuen que *es molí cartetja* quan la vela s'atasa massa de dalt o de baix perquè el vent no li pega de ple. Amb una *cartetjada*, la vela se pot xapar. Quan el molí està cara a llevant, si cartetja de dalt, l'han

de fer amunt; si cartetja de baix, l'han de fer avall. Quan està cara a ponent, se fa al revés.

Cintell [*sintél* Si] m. — Plataforma de poca alçada, damunt la qual està bastida la torre del molí i que és allà on el moliner se situa per envelar. Quan la torre està bastida damunt la casa del moliner, la plataforma se diu *terrat* o *terrada*.

Clau [*se kláu* SJ] f. — Tascó gros que manté forta la unió dels creuers amb l'abre.

Clavilló [*klevió* Ma] m. — Clavilla que subjecta cada pinta a la roda.

Coa [*kòe* Me; *kòve* Mall] f. — La part posterior i més prima de l'abre. En el cap prim sol tenir 30 cm. de gruixa.

Coil [*kól* Ci, Me, Pe, SJ, SM] m. — Tros rebaixat o aprimat de l'abre, ran del caparrot, que és la part que descansa damunt els congrenys.

Coll-ferro. — V. **Badil**.

Congreny [*kongrény* Ar, Ca, In, Ll, Ma, SL; *kuñgrény* Ci, Ei, Me; *kuñgrény* Al] m. — Cada un dels dos grans cercols de fusta (ullastre o alzina), del mateix diàmetre interior que la torre, que van damunt la paret d'aquesta, superposats i articulats per facilitar l'operació de girar el molí. La part inferior del congreny de damunt i la superior del congreny de davall formen cada una un angle entrant i un de sortint, encaixats de tal manera que a l'angle entrant d'un congreny correspon l'angle sortint de l'altre; això fa que no puguin deixar d'estar

superposats els dos congrenyets, encara que el superior no està unit amb l'inferior per altra cosa que per son propi pes. El *congreny de davall* és fix; el *congreny de damunt* és giratori, i amb ell gira tot l'ormeig de l'abre i antenes quan convé modificar la posició del molí envers el vent. Per modificar-la (*girar es molí*), el congreny de damunt té quatre pern subjectes, i el de davall té un forat a cada 25 cm., dins el qual se fica un altre pern on se fa estrebar la *barra de girar*.

Congrenyets [*kɔŋgrɛnɛt* Si; *kungrɛnɛt* Maó] m. pl.; **congrenyet** [*kɔŋgrɛnɛt* Ca] m. sg.; **rotlet** [*rɔllɛt* Ma] m. — Cèrcol de fusta que enrevolta la mola i

damunt el qual descansa la riscla.

Cornalera [*kurnɛlɛrɛ* Ci, Me] f.; **banya** [*bɔnɛ* In] f. — El velero més curt de tots, que només travessa les perllongues davanteres de l'antena i ocupa el lloc més pròxim a l'antenal.

Corra [*kɔrɛ* Me, Si] f. — Cilindre de fusta damunt el qual fan córrer la mola per girar-la.

Creuer [*kɾɛuɛ* Ci, Ei, Ll; *kɾɛvɛ* Al, Ar, Ma, Me] m. — Cada una de les dues barres encreuades, de 25 cm. d'amplària per 10 cm. de gruix, que van posades a la roda a manera de diàmetres perpendiculars, i que travessen l'abre i mantenen subjecta la roda. Dit més sovint el conjunt : *es creuers*.

Curucull. — V. **Capell**.

D

Dau [*dáu* Mall, Men, Ei] m. —

1. Peça quadrada de ferro que va encaixada en el tafarrell, i té un clot dins el qual balla el porro de l'abre (Ar, Ei, Ll).

2. Peça de ferro que va encaixada en la llengüeta del bassi i té un clot on balla el punt del coll-ferro (Me).

3. Peça quadrada de ferro fus, dins la qual va la piqueta on balla el punt del badil (Si).

Desenvelar [*dɛzɛnvɛlə** Mall, Men, Ei] v. — Plegar les veles.

Desgrellar [*dɛzgrɛlə* Ci] v. — Desfer l'antena, llevar-li els velers.

E

Encadenar [*ɛnkɛdənɔ* Ci] v. — Subjectar el molí amb les cadenes.

Encarnar [*ɛnkɛrnɔ* Ci] v. — En-

trar les pintes entre els braços de la llanterna. Quan el porro de l'abre se gasta, l'abre sofreix un moviment de retrocés,

* Sempre que vagi davant *f* o *v*, la *m*, en aquest article com en general en la notació fonètica del BUTLETÍ, representa la nasal labiodental.

i aleshores diuen que *sa roda encarna massa*.

Engranar [en gɾená Mall] v. — Tirar el gra dins la tremuja per moldre'l. Hi ha el refrany que diu : «Qui primer hi és, primer engrana».

Envelador. V. Terrat.

Envelar [emvelá Mall, Men, Ei] v. — Estendre les veles a les antenes.

Esbrancar-se [ezbrɛnkɛrsɛ In] v. — Rompre's una antena per l'acció del vent que li pega violentament de darrera.

Escapçat [eskɛʃát Ci, Me; eskɛʃát Ma; eskɛʃát Si] adj. m. — Molí que té les veles escapçades, és a dir que per enmig arriben fins a l'extremitat de l'antena i pels costats estan recollides fins a alguns velerons. *Escapçat redó* se diu del molí quan té totes les veles escapçades. *Escapçat baix* : el que té el cap de la vela encaragolat fins al quart veleró. *Escapçat alt*: el que duu la coa encaragolada fins als fermalls de més amunt. *Escapçat coa-d'orone-lla* : el que duu la coa encaragolada de mitjan lloc fins al quart veleró.

Escoada [eskodá Si]; **mig-escapçada** [miʃeskɛʃádá Ci] adj. f. — Vela que per un costat arriba fins a l'extremitat de la per-

llonga i per l'altre està recollida fins a alguns velerons amunt.

Esgaiat. V. Esquarterat.

Esquarterada [eskɔrtɛrádɛ Si; eskɔrtɛrádɛ Me] adj. f. — Se diu de la vela recollida en sentit diagonal, de manera que l'antena apareix dividida en dos triangles : un envelat, l'altre sense envelar.

Esquarterat [eskɔrtɛrát Si; eskɔrtɛrát Me] adj. m. — Se diu del molí que porta les veles esquarterades. Segons Rokseth*, se diu també *molí esgaiat* (Pe) i *molí trecerol* (SM), noms que no hem tingut ocasió de comprovar.

Estaca [ɛstákɛ Ci] f. — Cada un dels tres barrots d'ullastre, de 50 cm. de llarg, que subjecteu l'antena a l'antenal, a manera de claus.

Estacada [ɛstɛkádɛ Ci] f. — La peça d'antena que va agafada a l'antenal, per oposició amb el *tros de baix*, quan l'antena és de dues peces.

Estrebador [ɛstɛbədó Ll; ɛstɛvɛdó Ci, Ei] m.; **apretador** [ɛprɛtədó Si] m.; **apitrador** [ɛpitɛdó Ar] m. — Bastó de reforç que va del congreny de damunt a la trugeta.

Estrebador de sa roda. — V. **Bastaix**.

F

Faió de molí. — V. **Borró**.

Farina [ferinɛ Mall, Men, Ei] f. — Blat o altre gra reduït a partícules diminutes per l'ac-

ció de les moles. Els moliners menorquins distingeixen cinc classes de farina de blat, segons la grossària i puresa de les par-

* Terminologie de la culture des céréales à Majorque, p. 181.

- tícules : *farina primera* és la més fina; ve després la *farina segona*, no tan fina, producte de la segona cernuda; la *farina tercera* o *sémola* és la que surt de la tercera cernuda amb un cernedor més ample de malla; el producte de la quarta cernuda se diu *prims* (Ci) o *mitjans* (Me); de la cinquena cernuda surt el *segó*.
- Farinal** [*ferinál* Al, Ci] m. — Forat o canaleta que hi ha en el llit de la mola, a un costat de la riscla, i és per allà on cau la farina de les moles dins la tremuja de la farina.
- Fariner** [*feriné* Ll, Ma] m.; **tremuja de sa farina** [*tremúje de se ferine* Ci]. — Conducte o recipient de fusta sense sòl, en forma de piràmide truncada invertida, que hi ha en el llit de la mola i és per allà on cau la farina de la mola i va a parar al sac.
- Finestreta de sa mola** [*finestrête de se môle* Si]. — Cada un dels quatre clots quadrangulars que hi ha a la cara superior de la mola de damunt, prop de sa vorera, i en els quals posen pesos per a trempar la mola. Si la mola frega massa d'un costat, posen pesos dins la finestreta del costat oposat per fer-li cobrar l'equilibri.
- Finestró** [*finestró* Mall, Men] m. — Cada una de les petites finestres que té la torre del molí. N'hi sol haver una a cada sostre, i dues o quatre en el pis on hi ha les moles.
- Gabaldina**. — V. **Grabaldina**.
- Gaió** [*geyó* Pe] m. — Vela triangular suplementària que s'afig a l'antena quan fa massa poc vent.
- Galter**. — V. **Guiera**.
- Galtera** [*geltère* Ci] f.; **galtot** [*geltôt* Si] m. — Cadascun dels dos trossos d'ullastre de 2 pams d'altària per 3 de llargària, que van clavats damunt el congreny, i entre els quals descansa l'abre.
- Garrova** [*geřove* Al] f. — La part superior de la corretja vertical de ferro, que encaixa dins un cap del braç de la romana i que, alçant-se o baixant-se, modifica la posició relativa de les moles.
- Gerp**. — V. **Borró**.
- Girar es molí** [*řirázmolí* Ma, Si; *řirázmulí* Al, Ci, Ei, Me, Ll]. — Acte de fer canviar de posició el congreny de damunt amb tot l'ormeig que ell sosté, perquè les antenes quedin en aptitud de rebre bé el vent. L'operació de girar el molí se fa de poc en poc, mitjançant un sistema de palanca de primer gènere : la palanca és la *barra de girar* (fig. 5, pàg. 10), que té per punt d'estrebament el pern A ficat dins un dels forats del congreny de davall, i per punt de resistència el pern C ficat en el congreny de damunt; fent força a la part inferior de la barra cap a la dreta, el cap superior de la barra empeny el pern de dalt en direcció contrària i se produeix un moviment del congreny de damunt cap a l'esquerra; se posa després el pern en un altre forat del congreny de davall i se repeteix el palanqueig, i així van fins que el molí està en la posició convenient.

Grabaldina [*grɛbɛldinə* SL] f.; **gabaldina** [*gɛbɛldinə* Si] f. — Peça quadrada de ferro, ficada en el centre del bassi i que envolta el dau on balla el badil; té un pern a cada cara lateral per a trempar-la.

Gràtil [*grátíl* Ei, Me] m. — Corda que va cosida a tot el voltant de la vela per reforçar-ne les voreres i evitar que s'esquinci.

Grellar [*grɛlá* Ci] v. — Posar els velerons a l'antena.

Grellat [*grɛlát* Ci] m. — Conjunt de les planxes i velerons que formen l'antena.

Grilló. — V. Cadena.

Guiera [*gièrɛ* Ci, Ar, Ei, Ll, Pe] f.; **galter** [*gɛltɛ* Al] m. — Cadascuna de les dues jàsseres paral·leles que van de banda a banda del congreny de damunt i que descansen sobre el jou.

J

Jàssera [*jásɛrɛ* Mall] f.; **jassa** [*jásɛ* Al] f. — Cadascuna de les dues grans bigues que sostenen el pis superior de la torre en el qual hi ha les moles. Damunt les jàsseres estan muntades les moles i el bassi.

Jasseró [*jɛsɛrɔ* Ci, Me, Ma] m.; **socó** [*sokó* In] m. — Cadascuna de les barres cairejades que van posades de través damunt les jàsseres i que formen el llit de la mola. A vegades hi ha un sol jasseró a cada banda; però més sovint són dos o tres superposats a cada banda.

Jou [*jóu* Al, Ci, Ei, In, Ll, Ma, Si] m.; **tafarrell** [*tɛfɛrɛl* Ar] m. — Biga robusta que va col·lo-

cada a manera de diàmetre horitzontalment sobre el congreny de damunt, i que en sa cara inferior duu una peça de fusta (la *trugeta*), dins la qual balla el cap de dalt de la forcada.

Jouet [*juɛt* Al] m. — Barra de fusta que forma part de l'ormeig de sosteniment del llit de la mola.

Juitadora [*juitədórɛ* SM] f.; **juntador** [*juntədó* Ci] m.; **batedor** [*bɛtədó* SJ] m. — Peça de fusta situada entre cada galtera i el coll de l'arbre i que mitjançant tascons pot estrènyer més o menys l'arbre per evitar que faci massa oscil·lacions.

LL

Llanterna [*lɛntérnɛ* Al, Ar, Ci, Ei, In, Ll, Ma, Me, Pe, SJ, SL] f. — Peça de fusta (generalment d'om) en forma de barril, de devers 70 cm. d'altària per 40 d'amplària, travessada verticalment per la forcada i guarnida de braços

verticals, amb els quals engranen les pintes de la roda.

Llengua [*lɛngwɛ* Ei; *lɛngo* Mall; *lɛngu* Men] f.; **llengueta** [*lɛngéte* Al] f. — Peça de fusta quadrangular que va encaixada ajustadament dins el bassi i sosté la mola de damunt, mit-

jançant el badil, que balla dins el dau de la llengua. Aquesta puja o baixa per l'acció de la romana o dels perns del dau, per tal de graduar la posició de la mola de damunt.

Llengueta. — V. **Llengua.**

Llit de sa mola [*lid de se mòle* Mall, Men]. — Conjunt dels jasserons i jàsseres damunt els quals descansa la mola de davall.

M

Mànega [*mánege* Al] f. — Conducte cònic de tela que fa el mateix ofici que el fariner de fusta.

Mitjana. — V. **Antenal.**

Mitjans. — V. **Prims.**

Mola [*mòle* Mall, Ci, Ei; *mòle* Al] f. — Cada una de les dues rodes de pedra, de 8 a 9 pams de diàmetre per 30 cm. de

gruix, que van col·locades una damunt l'altra, i entre les cares oposades de les quals se fa la trituració del gra. La mola de davall és fixa, assentada sobre el llit format pels jasserons; la mola de damunt descansa sobre el badil i indirectament sobre el bassi, i és la que, posada en moviment pel me-

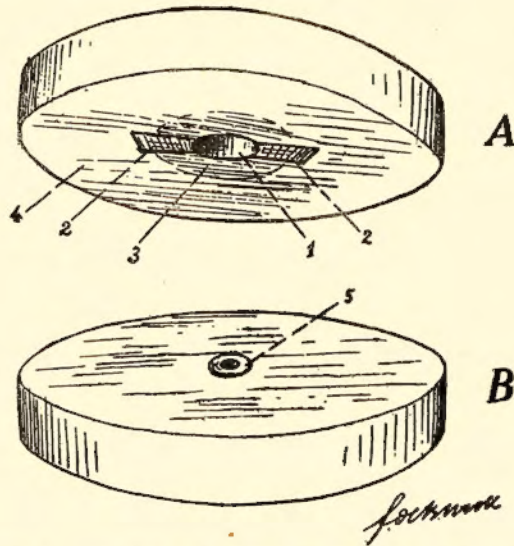

Fig. 8. — A, MOLA DE DAMUNT; B, MOLA DE DAVALL

1, ull de sa mola; 2, nadillal; 3, rompent; 4, molent; 5, boixa.

canisme de la roda, té la part activa en la mòlta. Les moles tenen un forat central que se diu *s'úi* (l'ull); la mola de damunt té l'ull molt més gran que la de davall. Per dins l'ull de la mola de damunt, cau el gra i passa la forcada; a l'ull de la mola de davall hi ha una caixa d'om o de garrover, on balla el badil. Ambdues moles tenen, en les cares que es miren, una sèrie de regates de diferents llargàries, que convergeixen a l'ull i serveixen perquè les moles prenguin el gra així com convé i no cremin la farina.

Els nostres moliners distingeixen dues classes de moles: *moles negres* o *catalanes*, i *moles blanques* o *moles fogueres*. Les primeres fan el segó molt menut, que costa molt de separar de la farina; per això avui ja no s'usen quasi gens si no és per a moldre ordi, blat de les Índies i molla de raïm o d'oliva. Les segones són fetes de diverses peces i fan el segó més gros i fàcil de separar de

la farina; per això són les preferides per a moldre blat i xeixa.

Molam [*mólám* SJ] m. — Conjunt de les dues moles.

Moldre [*mòldre* Ar, Ci, Ei, Ll, SL; *mòldre* Al; *mòltre* Ci, Ei, Ma] v. — L'operació de reduir a menudes partícules el blat o altre gra, mitjançant el moviment de la mola de damunt en contacte amb la de davall.

Molent [*mòlent* Mall; *múlent* Men] m. — Zona circular de 20 cm. d'amplària, que ocupa, en la superfície inferior de la mola de damunt, la part més allunyada de l'ull o centre. No està rebaixada, i així és apta per a reduir a farina el gra prèviament trencat amb el rompent.

Molí [*mulí* Al, Ci, Ei, Ll, In, Pe; *molí* Ar, Ma, Si] m. — **1.** Conjunt de les moles i de tot el mecanisme que serveix per a fer-les moldre. **2.** Per extensió, conjunt del mecanisme i de l'edifici on està contingut.

Moliner [*mulinè* Al, Ci, Ei, In, Ll, Pe; *molinè* Ma, Si] m. — L'home que treballa en el molí.

N

Nadilla [*nediè* Ci, Ei, In, Ll, Ma; *nediè* Al; *nediè* Si] f. — Peça de ferro que forma com a dues pales i va ficada en el centre de la mola de davall, de manera que les pales descansen sobre aqueixa mola i sostenen la mola de damunt. Modernament la nadilla ha estat substituïda per una *ansa*

que ocupa el centre del *cap de mort*.

Nadillal [*nediál* Me] m.; **nadiller** [*nediè* Ci] m. — Rebaix quadrangular, picat a banda i banda de l'ull de la mola de damunt, en la superfície inferior d'aquesta, i al qual s'adapten les pales de la nadilla.

Nadiller. — V. **Nadillal.**

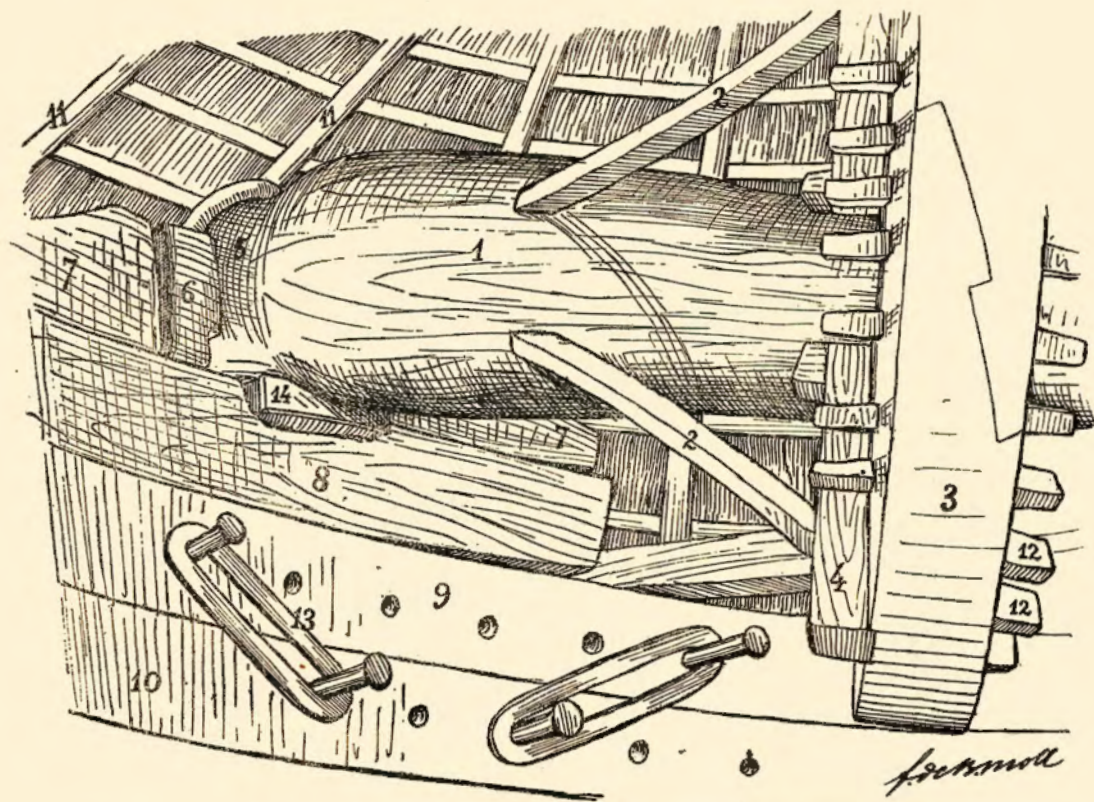

Fig. 9. — INTERIOR DEL MOLÍ : PART ANTERIOR DE L'ABRE

1, abre; 2, bastaix; 3, roda; 4, creuer; 5, coll de s'abre; 6, juitadora; 7, galtera; 8, sotacoll; 9, congreny de damunt; 10, congreny de davall; 11, xabró; 12, pinta; 13, cadena, grilló; 14, seiola.

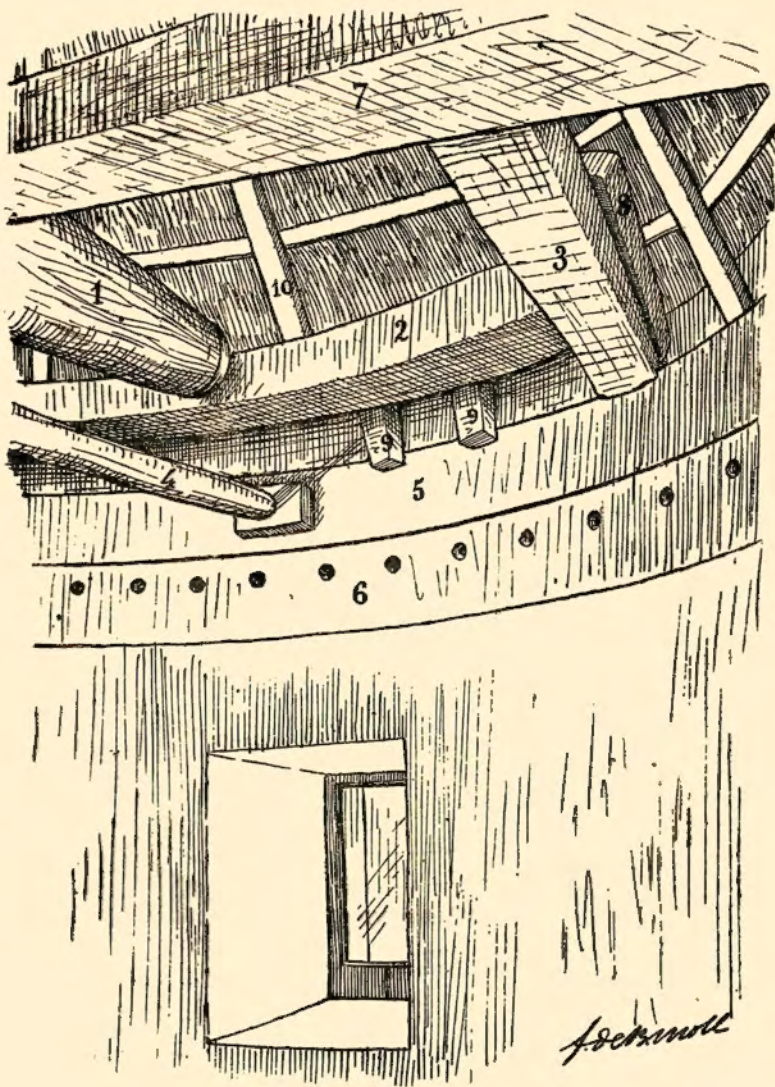

Fig. 10. — INTERIOR DEL MOLÍ : PART POSTERIOR DE L'ABRE

1, coa de s'abre; 2, tafarrell o paternal; 3, guiera; 4, estrebador; 5, congreny de damunt; 6, congreny de davall; 7, jou; 8, baldufella; 9, tascó; 10, xabró.

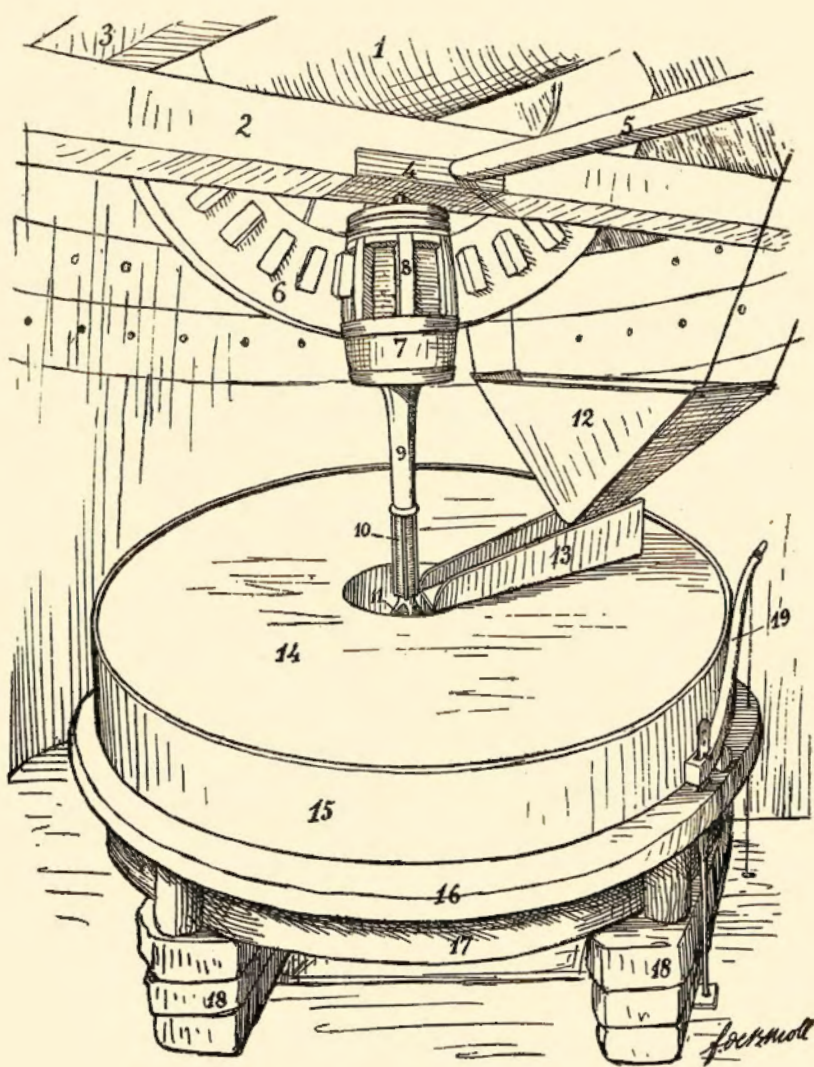

Fig. II. — PART SUPERIOR DEL MECANISME DE LES MOLES

1, abre; 2, jou; 3, guiera; 4, trugeta; 5, estrebador; 6, roda; 7, llanterna; 8, braçol; 9, forcada; 10, tecatec; 11, queixals; 12, tremuja o pastereta; 13, canalet; 14, mola de damunt; 15, riscla; 16, congrinyets; 17, mola de davall; 18, jasserons; 19, barra de la trempa o romana.

P

Pastereta. — V. **Tremuja.**

Paternal [*peternál* Ar] m. — Barra gruixada i cairejada dins la qual balla el porro de l'abre. A tots els altres pobles que hem visitats, aquesta peça se diu *tafarrell*; únicament la sentirem anomenar *paternal* a Artà, on el nom de *tafarrell* serveix per a designar el *jou* o biga central on balla la forcada.

Pentinada. — V. **Pentinat.**

Pentinat [*pentinat* Mall, Men] m.; **pentinada** [*pentinade* Ca] f.; **pintat** [*pintat* Ca] m. — Conjunt de les pintes de la roda.

Perllonga [*pellónge* Mall] f.; **planxa** [*plánc* Men] f.; **planxada** [*plencáde* Ei] f. — Cada una de les sis perxes que van col·locades a banda i banda de l'antena, en la mateixa direcció d'aquesta, i unides amb ella mitjançant els velersons. En els molins mallorquins hi ha tres perllongues a cada banda; en els menorquins, a una banda d'antena hi ha dues planxes, i a l'altra n'hi ha tres.

Pic [*pik* Mall, Men, Ei] m. — Espècie de martell per a picar les moles quan estan desgastades. El *pic de punta* serveix per a picar en el rompent, i el *pic de tai* és per a picar en el molent.

Pinta [*pinte* Mall, Ci, Ei; *pinte* Al] f. — Cadascun dels trossos de fusta que van aficats a la

roda, en sentit paral·lel a l'eix d'aquesta, i que, sortint de la roda devers 10 cm., engranen amb els braços de la llanterna i li comuniquen el moviment.

Pintat. — V. **Pentinat.**

Piqueta [*pikete* Si] f. — Recipient d'acer que va dins el dau, i dins el qual balla el punt del badil.

Pla de s'antena [*pla de senténe* Ci] — La cara plana de l'antena, que va atracada a l'antenal.

Planxa. — V. **Perllonga.**

Planxada. — V. **Perllonga.**

Ple adj. — «Es molí va ple»: el molí porta les veles esteses de tot.

Pom [*póm* Mall] m. — Bolla de pedra o de ferro suspesa amb una corda o amb un filferro, per a alçar o abaixar la mola (Ma).

Porro [*póro* Mall; *póru* Men] m. — Punta de ferro aficada a la coa de l'abre i que balla dins el tafarrell.

Prims [*prims* Ci] m. pl.; **mitjans** [*mi'jans* Ferreries] m. pl. — Farina procedent de la quarta cernuda.

Punt [*púnt* Me] m. — 1. El cap de baix del coll-ferro, que balla dins el dau del bàssil. 2. El clotet central del dau, dins el qual balla el coll-ferro.

Punta d'aglà [*punte deglá* Ma]. — L'extremitat superior del badil modern, que és cònica.

Q

Queixal [kɛsəl Ei, In; kɛsəl Si; kicəl Ma] m. — Cada una de les arestes en què s'eixampla la

part inferior de la forçada i que encaixen dins el cap de mort o la nadilla.

R

Ramell [rɛmél SM] m. — Conjunt de les antenes amb tot llur ormeig de veles i de cordes.

Raure [ráuɾɛ In] v. — Fregar massa fort una mola amb l'altra. Diuen que «es molí rau», i és precís alçar les moles (mitjançant la romana), perquè, si no, se crema la farina.

Regata [rɛgátɛ Mall, Men, Ei] f. — Cadascuna de les retxes o canals fetes a la superfície inferior de la mola de damunt i a la superior de la mola de davall, i que serveixen per a prendre bé el gra i evitar que la fricció sigui massa violenta i abrusadora.

Rest [rɛst Mall] m.; **rotlo** [ròllu Men] m. — Corda de devers 3 cm. de gruixa, que revolta tot l'antenam i uneix un amb altre els caps de les antenes.

Riscla [rísklə Mall, Ci, Ei, Me; rísklə Al] f. — Cèrcol de fusta (generalment de lledoner), de devers 30 cm. d'amplària per 2 cm. de gruixa, que cavalca sobre els congrenyets, enrevolta la mola de damunt i serveix per a impedir que s'escampi la farina que surt de les moles. En sa part inferior té un forat per on cau la fa-

rina dins el fariner o tremujó. Hi ha riscles que tenen un forat amb una porteta per a passar-hi el cap d'un parpal i alçar la mola.

Roda [ròde Mall, Men, Ei] f.; **rodanxa** [ròdaxɛ Pòrtol] f. — Gran peça circular d'ullastre o d'alzina, de 2 m. de diàmetre per 30 cm. de gruixa, reforçada per dos creuers, que volta juntament amb l'abre i engrana mitjançant les dents o *pintes* amb els braços de la llanterna, comunicant així el moviment de rotació a la forçada i a les moles. Per cada volta que dona el molí (l'antenam), la mola en dona sis.

Rodanxa. — V. **Roda**.

Romana [románɛ Mall; rumánɛ Men, Ei] f. — Joc de palanques que serveix per a graduar la fricció de les moles. Se compon d'una barra de ferro de devers 60 cm. de llarg, paral·lela al bassi, que pel seu punt central s'uneix amb el badil i per un cap amb una altra barra de ferro gruixadeta que travessa el bassi i hi està subjecta, de manera que fa aguantar al bassi bona part del pes de les moles, i per l'altre cap s'uneix amb una barra i aquesta amb una verga de ferro que

forma part de la *trempa*. La *trempa* se compon d'una verga de ferro col·locada verticalment, que per son extrem superior travessa els congrenyets, on va articulada amb una barra de fusta que serveix de braç de palanca i que, estrebant damunt nna petita peça en esquena d'ase (*eskene d'á*), dita «la somereta», pot fer alçar i baixar la dita verga de ferro i, mitjançant aquesta, moure les palanques que formen la romana. El braç de fusta duu, en l'extrem on li apli-

quen la potència, una corda llarga on va penjat un pom de ferro i que s'enrevoltilla al dit braç per augmentar o aminvar la tensió.

Rompent [*ròmpeñt* Mall; *rumpèñt* Men] m. — La zona situada entre el molent i l'ull de la mola de damunt, en la cara inferior d'aquesta. Està rebaixada per tal que capoli el gra sense esclafar-lo molt, car la tasca de reduir-lo a farina és pròpia del molent.

Rotlef. — V. **Congrenyets.**

Rotlo. — V. **Rest.**

S

Sac [*sák* Mall, Men, Ei; *sák* Ma] m. — Recipient de tela que serveix per a recollir i guardar la farina. El *sac fariner* sol ésser de 12 quarteres.

Segó [*ségó* Me] m. — La part més grossa del blat mòlt, la qual procedeix de la cinquena cernuda.

Seiola [*seyóle* Si] f. — Pedra o peça de ferro que va col·locada damunt el sotacoll, i sobre la qual descansa el coll de l'abre.

Sémola [*sémule* Me] f. — Farina de tercera classe, o sia, procedent de la tercera cernuda. També se diu *coca rossa*, perquè és la indicada per a fer els pans de baixa qualitat anomenats *coques rosses*.

Somereta [*sumerète* Al; *somerète* Ar, In, Ll, Ma, Si, Campos; *sumerète* Ci, Ei, Me] f.; **somerer**

[*someré*. S.J] m. — Peça de fusta que forma esquena d'ase, va fixa damunt els congrenyets i serveix de punt d'estrebaument a la barra de la *trempa* o romana.

Sostre [*sòstre* Ci] m. — Cada un dels dos pisos situats entre la planta baixa de la torre i el departament de les moles. El de més amunt se diu *sostre de sa farina*, i el de més avall *sostre des blat*.

Sotacoll [*sotəkòl* Ci, Pe, Si] m. — Soc de fusta que va damunt els congrenys i sosté el coll de l'abre i les galteres.

Sotajouet [*sotèjuèt* Al] m. — Barreta horitzontal que sosté el jouet.

Sòtil [*sòtil* Ci, SM] m. — 1. Cadascun dels pisos de la torre del molí (SM). 2. La planta baixa de la torre (Ci).

T

Tafarrell [tefeɾɛl̪ Mall, Men, Ei] m. — 1. Barra gruixada i cairrejada, dins la qual balla la coa de l'arbre (Al, Ci, Ei, Ll, Ma, Me, Si). 2. Sinònim de *jou* (Ar).

Tecatec [teketɛk̪ Ar] m. — Porció inferior de la forcada (situada immediatament part damunt els queixals), que té arestes verticals que serveixen per a produir sacsadetes al canalet i facilitar la caiguda del gra.

Telera [telɛɾɛ Ll] f.; **clavillot** [kleviʎt̪ Ar] m. — Clavilla de fusta que fa forta la unió de cada guiera amb el jou.

Tercerola f. — *Molí en terceroles* [molintɛɾsɛrɔləs Ma] : el molí quan té la vela encaragolada fins a un poc més de mitjan lloc de l'antena.

Terrada. — V. **Terrat**.

Terrat [teɾɾɛt Ci] m.; **terrada** [teɾɾɛde Si] f.; **envelador** [ɛmveleðo SM] m. — Plataforma que cobreix la casa del moliner i damunt la qual s'alça la torre.

Tirany. — V. **Borina**.

Torre [toɾɛ Mall, Men, Ei] f. — Edifici de forma cilíndrica, coronat d'una cuculla cònica, que sosté tot el mecanisme del molí. El diàmetre interior oscilla entre 3'20 i 3'60 m.; la gruixa de la paret és de 60 a 70 cm. L'altària de la torre, sense la cuculla, és de devers 8 o 10 m. Està dividida en tres o quatre departaments superposats, que a Mallorca s'anomenen *sòtils* i a Menorca s'anomenen (en orde de dalt

a baix) *molí, sostre de sa farina, sostre des blat* i *sòtil*. La cambra superior (*molí* pròpiament dit) té dos o quatre finestrons; els altres sostres tenen un finestró cadascun, i en el sòtil o planta baixa hi ha la porta d'entrada. Hi ha una escala de caragol que duu des del sòtil inferior fins a la cambra de les moles. La torre menorquina està sempre bastida damunt un altre edifici, que és la casa del moliner; a Mallorca i Eivissa hi ha moltes torres que estan en la mateixa forma, però també són freqüents les que estan construïdes damunt una plataforma de poca alçada (*es cintell*).

Treçerol. — V. **Esquarterat**.

Trempa [tɾɛmpe Campos] f.; **trem-pador** [tɾɛmpedɔ SM] m. — El joc de palanques superior, que, articulat amb l'inferior, forma el conjunt anomenat *romana* (V. aquest mot).

Tremuja [tɾemuje Al; tɾemuje Ci, Ei; tɾemuje Si] f.; **pastereta** [pesterete Ma, SM] f. — Caixó de fusta, de forma de piràmide truncada invertida, sense sòl, que va col·locada damunt la mola (generalment penjada amb cordons a una de les guieres), i dins la qual tiren el gra, que de la tremuja cau dins el canalet i d'aquest a l'ull de la mola.

Tremuja de sa farina. — V. **Fariner**.

Tremujó [tɾemujo Ca] m. — Tre-

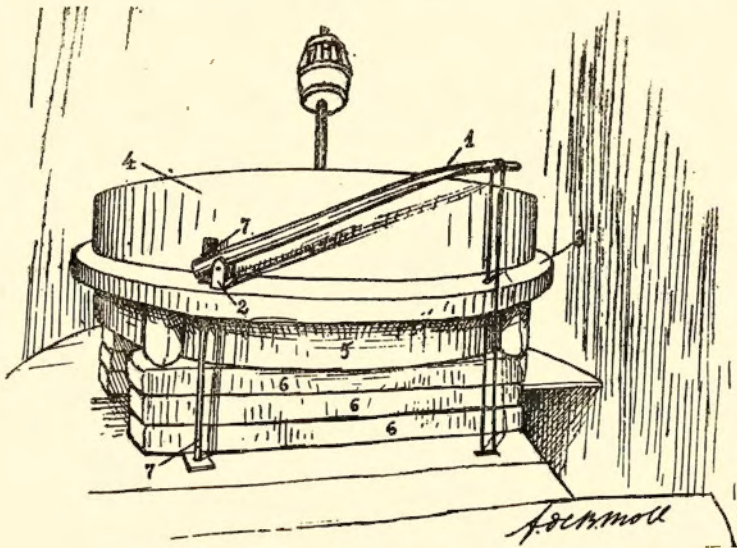

Fig. 12. — LA TREMPA O PART SUPERIOR DE LA ROMANA

1, barra de sa romana; 2, somereta; 3, congrenyets; 4, riscla; 5, mola de davall; 6, jasseró; 7, verga de ferro de sa romana.

muja petita que va col·locada davall el forat de la riscla i que condueix la farina al sac.

Triador [*triedò* Ma] m. — Piló amb un mànec, que tapa a devers mitjan lloc el fariner quan han de baratar el sac, perquè la farina no passi.

Tros de baix [*troz de bae* Ci]. —

La peça d'antena que està més lluny de l'antenal, i va entullada amb l'estacada.

Trugeta [*trujete* Ci, Ei; *trujete* Ar, Ll; *trujete* Si; *trujete* Al] f. — Peça quadrangular de fusta, encaixada i empernada a la cara inferior del jou, i dins la qual balla l'extrem superior de la forcada.

U

Ull [*úí* Mall, Men, Ei] m. — El forat del centre de la mola. L'ull de la mola de damunt té devers 40 cm. de diàmetre

i és per allà on el gra cau fins al rompent per ésser triturat. L'ull de la mola de davall és molt més estret i

està completament obturat per la boixa, el badil i la nadilla. Segons Rokseth,* de l'ull de la mola al poble de Deià se'n

diu *s'uiada*, i a la vila de Pollença *l'uiera*.

Ullada. — V. **Ull.**

Ullera. — V. **Ull.**

V

Vedell. — V. **Badil.**

Vela [vèlɛ, pronúncia general a les tres illes; vèlɛ Al] f. — Tela de drap o de cotó, de suficient llargada i amplària per a estendre's de cap a cap d'antena i servir de receptor del vent per a fer rodar el molí. Quan la vela està tota estesa se diu *vela plena*; els diferents graus d'extensió de la vela, que corresponen en proporció inversa als graus de força del vent, se designen amb els noms de *vela escapçada*, *vela escoada* i *vela esquarterada*, l'explicació dels quals se troba en els articles corresponents. *Donar vela* és

augmentar la superfície d'exposició de la vela al vent. *Llevar vela* és reduir la superfície d'exposició al vent. Per aplegar la vela, la fermen a una de les perllongues d'enmig.

Velam [vèlám SM] m. — Conjunt de les veles del molí.

Veleró [vèlɛrò Mall, Men, Ei] m. — 1. Cada una de les barres que travessen les perllongues i l'antena, i formen l'engrellat d'aquesta (Mall, Men, Ei). 2. Cada una de les barretes travesseres que descansen horitzontalment damunt els xabrons i sostenen el gerp del capell (Si).

X

Xabró [xəbró Mall, Men, Ei; xəbró Me] m. — Cadascuna de les perxes que van en posició

inclinada des del congreny de damunt fins a l'ànima o bisbe, i que sostenen el capell del molí.

* Op. cit., p. 184.

COMENTARI ETIMOLÒGIC

La nomenclatura del molí de vent, estudiada com a matèria de lexicologia històrica, té per nota general distintiva el caràcter fonament romànic dels seus components. Altres màquines primitives (la sínia, la biga de tafona, per exemple) presenten una sèrie de noms aràbics, reveladors de la intervenció que els moros tingueren en llur construcció o en llur utilització. El molí de vent no conté, que sapiguem, ni un sol mot de procedència aràbiga, si exceptuam el vocable *tafarrell*, que per altra banda no ve directament de l'aràbic TAFAR ('retranca del bast', cf. F. de B. Moll, *Suplement català al Diccionari romànic etimològic*), sinó que ja és un derivat del català *tafarra*. Tots els altres noms de peces del molí són d'origen llatí o manllevats a altres llengües neollatines.

És interessant d'investigar la procedència que en diríem «social» dels termes de molinaria, és a dir el medi ambient d'on han estat presos i transplantats a aquest ofici. Tal investigació permet de classificar-los en els següents grups:

A) MOTS PROPIS DE LA MOLINERIA

Són molt pocs els mots que pertanyen originàriament a l'ofici de moliner. Gosam a dir que, estrictament considerats, no són altres que *mola* (< llatí MOLA), *moldre* (< llatí MOLERE), *molí* (< llatí MOLINU) i llurs derivats (*molent*, *mòlta*, *moliner*, etc.).

Badil (< llatí *BATĪLE, variant de BATILLU) sembla que en català no s'usa sinó com a terme de molinaria; però el vocable llatí d'on procedeix tenia un significat més ample, 'pala', que se reflecteix en els seus representants romànics no catalans (francès antic *vadil* 'pala', italià *badile* 'pala per a cavar', espanyol *badil* o *badila* 'pala del foc', etc.; cf. Meyer-Lübke, *Romanisches Etym. Wörterb.*, 992, i W. von Wartburg, *Französisches Etym. Wörterb.*, I, 288).

Nadilla és també un mot que en la nostra llengua s'usa únicament per a designar una peça del molí, com el seu germà francès *anille*; però en son origen és pres del regne animal (< llatí ANATICULA 'petita àneda'); sobre l'origen d'aquesta metàfora, V. W. von Wartburg, *Französisches Etym. Wörterb.*, I, 92.

S'explica que no abundin els noms exclusivament propis de l'ofici de moliner, perquè la major part de les peces del molí de vent són d'invenció posterior a la formació de les llengües romàniques, i aquestes han aprofitat, per a aplicar a les peces novament introduïdes, noms que ja tenien altres significats.

B) MOTS DERIVATS DE VERBS

Alguns dels noms que serveixen per a designar peces del molí, són simples derivats de verbs indicadors de la funció que les dites peces exerceixen en el mecanisme moliner. Tals són els mots *apitrador* (d'*apitrar* < llatí *APPECTORARE* 'envestir de pit', 'estrènyer') amb sa variant *apretador* (influida pel castellà *apretar*), i *estrebador* (d'*estrebar*, derivat d'*estrep*), tots aplicats a designar la barra que va del congreny a la trugeta. Al mateix grup pertanyen els mots *trepador* (derivat en *-TORE* de *trempar* < *TEMPERARE*) i *trempa* (postverbal del mateix origen), que designen la part superior de la romana o sistema de palanques que gradua la fricció de les moles; això mateix cal dir dels noms *juitadora* (= *lluïtadora*, de *lluïtar* < *LUCTARE*), *juntador* (de *juntar*) i *batedor* (de *batre*).

C) MOTS PRESOS DE NOMS D'EDIFICIS

De l'art de la construcció els moliners no han pres més que dos mots: *torre* (< llatí *TURRE*) que designa l'edifici cilíndric on està continguda la maquiària del molí, i *barraca* o *barracull* (< **BARRUM* 'fang'? o **BARRA* 'barra'? amb sufix difícil d'explicar) aplicat al capell o cúpula del molí. Els mots *terrada* i *terrat* conserven la mateixa significació que tenen fora de la molinaria, i, per tant, no hi ha hagut en ells pròpiament traspàs.

D) MOTS PRESOS DE NOMS DE VESTITS

Són en bon nombre els noms de peces de vestit traslladats per metàfora a la terminologia molinera. La cúpula cònica que cobreix la torre és anomenada *capell* (< llatí **CAPPELLU* 'cobricap', diminutiu de *CAPPA*) i *caperutxa* (< *caputxa* amb contaminació de *caperó*). El piló de fusta que corona la dita cúpula té a Ciutadella el nom de *capivota* (despectiu de *caperó*), que pròpiament significa 'cobricap cònic molt agut que dnien els penitents en la processó del Divendres sant'. La plataforma que enrevolta la torre se diu *es cintell* (< llatí **CINCTELLU*, diminutiu de *CINCTU* 'cinyell'). El conducte de tela per on la farina cau dins el sac, s'anomena a

Alaior *sa mànega* (del llatí MANICA). Les botxes que se fan a les veles per a donar cobit als ocells, se diuen *buitxaques* (derivat de BULGA 'bossa').

E) MOTS PRESOS DE NOMS DE MOBLES I UTENSILIS

Una multitud de noms de mobles, atuellis i estris d'ús casolà han estat aprofitats per a designar peces del molí. Dels *bancs* de seure (< germànic BANK) s'ha pres mostra per a anomenar *banc* el bassi o peça damunt la qual seu la mola, mitjançant el badil; i el *llit* de dormir (< llatí LECTU) s'ha adoptat com a tipus per donar nom al conjunt de jasserons sobre els quals descansa la mola de davall.

La forma trapezial de les parets de la *pastera* de fènyer el pa (< llatí PASTA + -ARIA) ha determinat la comparació d'aquest moble casolà amb la tremuja del molí, que té una forma anàloga, i ha fet que aquesta s'anomeni *pastereta* en algunes localitats.

La peça que en el molí serveix de pinyó d'engranatge amb la roda, ha estat comparada per sa forma amb un fanal, i d'aquí el seu nom de *llanterna* (< llatí LANTERNA 'fanal'). Les dents de la roda, comparades a les pues d'una pinta, han pres el nom de *pintes* (< llatí PECTINE) i llur conjunt el de *pentinat* o *pintat*. El mateix nom de *pintes* tenen les dents de la roda de sínia.

La comparança d'unes *graelles* (< llatí *CRATELLAS, variant de CRATICULAS) amb el conjunt de barres entravessades que formen l'antena, ha determinat l'aplicació del nom de *grellat* a tal conjunt.

El joc de palanques que sosté i equilibra la mola de damunt, se diu *romana*, per sa semblança amb la balança del mateix nom.

Dels noms de peces de guarniments de les bísties de càrrega, ha pres la molineria els de *cabreste* (< llatí CAPISTRU 'corda que lliga el cap de la bístia') aplicat a la corda que lliga el cap del bou amb el de l'antena, i *tafarrell* (diminutiu de *tafarra* 'retranca') aplicat a la biga situada darrera la coa de l'abre; i el nom de *jou* (< llatí JUGU) s'ha pres per semblança de forma i de funció amb el jou de llaurar o d'estirar carro.

F) MOTS PRESOS DE NOMS DE PARTS DEL COS

El cos de l'home i d'alguns animals ha donat motiu a nombroses comparacions entre els seus membres i les peces del molí de vent. El cap està representat pel *caparrot de s'abre*, i el coll pel *coll* del mateix abre. La posició lateral de les dues peces que subjecten la part anterior de l'abre, ha estat causa que aquestes peces se comparassen a les galtes de l'home i prenguessen el nom

de *galteres* o *galtots*; un altre derivat de *galta* es troba en el nom de *galters*, que a Alaïor se dona a les guieres, també situades lateralment en relació a l'abre. Els braços estan representats pels *braçols* de la llanterna (< llatí *BRACIOLU, derivat de *BRACIU = BRACHIU 'braç'); la llengua, per la *llengua* o peça movable del bassi; el barram, pels *queixals* de la forçada; els ulls, per l'*ull* o *ullada* de les moles.

Del cos dels irracionals s'ha prestat atenció a les banyes en les denominacions de *banya* (< cèltic *BANNOM) i *cornalera* (derivat de *cornal* < llatí CORNU 'banya') aplicades al veleró extrem i més curt de l'antena. També s'ha pres el nom de *coa* (< llatí CODA) per designar la part posterior i més prima de l'abre.

El nom de *seiola*, que indica la peça de pedra o de ferro damunt la qual descansa el coll de l'abre, podria ésser interpretat com a procedent d'una forma llatina *SEDEOLA 'cadireta', diminutiu de SEDE 'cadira'; però sembla més probable que sia derivat diminutiu de *ceia* (= *cella* < llatí CILIA), més que més trobant-se la mateixa forma *seyòle* a Menorca i Eivissa amb el significat de 'núvol negrós i llarguer que a vegades apareix a ponent quan el sol es pon', el qual significat indica més aviat un ús metafòric de *cella* que no de *seu* o *cadira*. Essent així, caldrà escriure *ceiola*, i més literàriament *cellola*. A Muro (Mallorca) també es dona el nom de *seyòle* a una peça llarguera de fusta amb una mossa al mig, col·locada a cada banda del pou de la sínia, i damunt la qual descansa un cap del fusell de la roda. Semànticament, tant aquest *seyòle* com el del molí poden ben relacionar-se amb *cella*.

G) MOTS PRESOS DEL REGNE ANIMAL

Alguns noms d'animals s'han aplicat metafòricament a la designació de peces del molí:

Per analogia del bou que estira l'arada, s'ha donat el nom de *bou* al pal que va davant l'antenam i que manté atesades les cordes que sostenen les antenes.

La peça damunt la qual fa força el braç de la romana se diu *sa somereta* (diminutiu de *somera* < SAGMARIA) per la seva funció de sostenir càrrega i per sa forma d'esquena d'ase.

La peça que va encltxada en el jou, i dins la qual va ficat el cap superior de la forçada, se diu *sa trugeta* (diminutiu de *truja* < llatí TROIA 'femella del porc'). L'aplicació del nom de la truja a designar peces de màquines primitives, especialment la peça forçada dins on volta una espiga de rosques, és freqüent en català i en moltes altres llengües, com ho proven el francès *écrou* < SCROFA 'truja', l'espanyol *puerca* «pieza del pernio o gozne en que está el anillo» (Dicc. de l'Acad. Esp.), etc. La metàfora sembla fundar-se en analogies d'orde sexual: cf. Max L. Wagner, *Phallische Ver-*

gleiche bei technischen Ausdrücken, en Archiv für das Studium der neuen Sprachen und Literaturen, CXLVI (1924), p. 126 i ss.

Per son continuat repiquet, comparable al lladrar d'un quissó, la petita peça que va posada com a apèndix al canalet i produeix el moviment del gra, és anomenada *cadellet* (diminutiu de *cadell* < llatí *CATELLU* 'quissó').

La forma *vedell*, sinònima de *badil*, és una formació secundària damunt *badil* amb contaminació per etimologia popular de *vedell* 'bou jove' (< llatí *VITELLU*).

Grabaldina (< francès *crapaudine*) i *xabró* (< francès *chevron*) representen antics noms d'animals (*crapaudine* és derivat de *crapaud* 'calapat' i *chevron* ho és de *chèvre* 'cabra'); però no s'ha fet el canvi de significació dins la nostra llengua, sinó que són presos del francès ja amb llur actual significat.

H) MOTS PRESOS DE NOMS DE PERSONES

Alguns noms d'oficis d'home han estat utilitzats per a designar peces del molí, en virtut de l'analogia de llurs funcions amb les que són pròpies dels dits oficis.

El nom de *bastaix* 'camàlic' (< grec *BASTAX*) s'ha aplicat als estrebadors o barres destinades a contenir l'impuls de la roda cap endavant.

Un dels noms del badil és *batlet* (Manacor), que és diminutiu de *batle* (= *batlle* < llatí *BAJULU* 'camàlic').

La posició elevada del piló que corona el capell del molí, ha estat causa que el poble el comparàs a un prelat i li donàs el nom de *bisbe* (Eivissa). Cf. la mateixa denominació de *bisbe* i la *d'abadessa*, aplicades al ventrell farcit del porc, per ésser la botifarra més grossa que se fa.

Una altra peça que duu nom originàriament d'home, és el *belitre* que corre dins la canal per sostenir la mola en haver-la de moure. *Belitre* ve del germànic *BETTLER* 'captaire'; amb el significat de 'captaire vagabund' se troba usat en les antigues Constitucions de Catalunya, i en el d'home desvergonyit i de pocs escrúpols' és paraula d'ús freqüent a Catalunya i Mallorca; a Menorca s'usa com a nom tècnic en la terminologia de la sínia (V. la descripció i dibuix en el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, II, 374); a Manacor significa 'grellat de porgar grava', i a la part de Felanitx s'anomenen *belitres* una varietat de pèsols.

I) MOTS PRESOS DEL LLENGUATGE MARINER

És clara l'analogia de la part exterior del mecanisme del molí (antenes i cordes) amb l'ormeig de les barques de vela. Sembla

evident que el precursor del molí de vent és la nau, i que de l'art de la marineria és una veritable filla aqueixa forma de la molineria. Per això no és estrany que bona part de les peces del dit mecanisme exterior tinguin noms presos de la terminologia nàutica.

La *vela* (< llatí VELA) és, en el molí com en la barca, la tela que rep la impulsió del vent. El mot *veleró* és un derivat de *vela*, per tal com en les barres anomenades *velerons* la vela és subjectada.

L'*antena* (< llatí ANTENNA) és el conjunt de perxes que sostenen una vela, així en la molineria com en la navegació. D'*antena*, els moliners han format un derivat *antenal* que no existeix en la nomenclatura marinera catalana (en canvi, trobam *antennale* amb el significat de 'gràtil' en el llenguatge dels mariners italians).

Els *batifions* (< italià *mattaffione*?) són, en molineria, com en nàutica, les cordes que serveixen per a fermar a l'antena la vela aplegada. Les *borines* del molí, 'cordes que van des dels velerons fins al cap del bou', són imitació de les *borines* de la barca (< anglès *bowline*), 'cordes que s'amarren als costats del buc per dur cap a proa la rellinga de barlovent d'una vela baixa'.

El *gràtil* 'corda que reforça la vorera de la vela' és també un terme de marineria adoptat en la nomenclatura del molí.

J) MOTS PRESOS DE JOCS

Dos noms trobam, en el vocabulari moliner, que procedeixen de jocs: un és *dau* (< llatí DATU), pres del *dau* de jugar, en atenció a la forma cúbica que tenia en els molins antics la peça on ballava el badil; l'altre és *baldufella*, diminutiu de *baldufa* (< aràbic *XD-RŪFA* amb contaminació de *ballar*?; cf. Miguel Asín, en *Boletín de la Academia Española*, VII, 356). Val a dir que *baldufella*, encara que és derivat de *baldufa*, podria ésser un manlleu fet pels moliners al llenguatge mariner més tost que al dels jugadors, car a Mallorca s'anomena *baldufella* l'anella que subjecta dins la barca l'extrem del bauprès, de la botavara o del batallol.

L) VÀRIA

Congreny és un mot d'origen obscur. Se pot afirmar que no és originàriament un tecnicisme de molineria, sinó un vocable d'aplicacions més amples. Existeix a Catalunya en la mateixa forma *congreny* i en sa variant *congrell* (català occidental i valencià) per a designar l'instrument que els fusters empren per a estrènyer les peces de fusta encolades; a Mallorca, els *congrenys* són també els cercols de fusta que envolten les grans bótes de celler (*bótes congrenyades*) i subjecten sòlidament llurs dogues. La idea ge-

neral, doncs, que el mot *congreny* expressa, és la d'“estrenyedor” o ‘cèrcol de subjecció’.

Paternal, nom artanenc del tafarrell, és un mot mal de comprendre. Sembla inversemblant el seu lligam amb l'adjectiu *paternal*, que no ofereix agafall semàntic ni és paraula d'ús vulgar. Per a ésser una evolució de *pedrenyal* ‘escopeta de pedra foguera’, també falta la illació semàntica. És, en substància, un mot d'origen totalment desconegut.

Un altre terme obscur és *porro* ‘barreta de ferro ficada dins la coa de l'abre i que li serveix de ballador’; la relació que pugui tenir amb *porro* ‘espècie d'all’, no s'explica satisfactòriament.

Rest ve del llatí *RESTE* ‘corda gruixada’, i s'usa també per a designar la corda de la sínia.

Riscla (< llatí *ARISTULA*, diminutiu d'*ARISTA*) és el nom del cercol que serveix de vorera a un garbell o altre instrument anàleg.

Tremuja ve del llatí *TRIMODIA* ‘mesura de tres modis’, i s'usa en català per a designar altres objectes de figura trapezial, per exemple la *tremuja* o culassa de la campana.

Tecatec és una mera onomatopeia, expressadora del soroll repetit que fan les arestes de la forçada en moviment, quan topen amb el canalet.

FRANCESC DE B. MOLL